

КЎЗИ ОЖИЗ ЎҚУВЧИЛАР ХАРАКТЕРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Боқижонов Расулжон Равшанжон ўғли

Аннотация: Кўзи ожиз болаларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш, уларнинг таълим жараёнида дуч келадиган муаммоларни тушуниш ва самарали педагогик стратегияларни ишлаб чиқиш учун муҳимдир. Ушбу бобда, кўзи ожиз болаларнинг психологик ривожланиши, таълимда юзага келадиган қийинчиликлар ва психологик қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти ҳақида таҳлил қилинади. Шунингдек, ғарб ва Ўзбекистон олимларининг илмий ёндашувлари солиштирилади.

Кириш Инсон шахсининг муккамал, тўлақонли ва атрофлича ривожланиши учун ундаги барча анализаторлар соғлом боълиши керак. Агарда шахсда бирор бир анализатор фаолияти бузилса шахс тўлақонли ва меъёрда ривожлана олмайди. Бирор бир анализаторнинг бузилиши нафақат унинг тузилишига балки атрофдаги таассуротларни қабул қилиши, таҳлил қилиши, фаолиятни назорат қилиши ҳам бузилади. Шуни алоҳида айтиш кераки, кўриш анализаторларининг бузилиши шахс психикасига турлича таъсир қилади. Айрим қисмлари, ҳолатлар, жараёнлар чуқур зарарланса, айримлари нисбатан юзакироқ зарарланиши мумкин. Кўрлик муаммоси инсонийёт пайдо бўлибдики уни қийнаб ва ўйлантириб келмоқда. Илм-фан ютуқлари ҳам афсуски кўрлик муаммосини тўла қонли баргараф ета олмайди. Кўриш анализаторлари инсон руҳиятининг ривожиди асосий ўринни егаллайди. Бундай камчилиги бор болаларни махсус таълим-тарбия орқали тўғриланиб бориши мумкин.

Тадқиқот объекти

Кўзи ожиз ўқувчиларнинг руҳий тараққиётида қатор қийинчиликлар, тўсиқлар учрайди. Бунинг келиб чиқшининг асосий сабаби, кўзи ожизлик 90% туғма бўлмасам илк ёшларда турли сабабларда орттирилган бўлади. Кўриш аъзосининг зарарланиши оқибатида инсоннинг атрофни қабул қилиш фаолиятида бир қатор қийинчиликларга олиб келади. Бундай нуқсонлар сабабида инсон фаоллиги сезиларли даражада пасаяди. Бу фаоллик Н.А. Бернштейннинг таъкидлашича, биологик моҳият касб етиб, шахснинг муҳитга мослашишини қийинлаштиради.[]

Кўзи кўр ва кўзи ожиз одамларнинг ривожланиш психологиясини ўрганиш муаммосини ҳал қилиш учун баъзи психофизиологик жиҳатлар ҳақида батафсилроқ тўхталиб ўтиш керак. Кўзи кўр ва кўзи ожизлар психикаси, одатдаги соғлом одамларникидан фарқ қилган ҳолда, ўзига хос тарзда воқеликни онгида акс еттиради. Кўзи кўр ва кўзи ожизлар психикасини ўрганиш қуйидаги хусусиятларга аҳамият бериш керак :

1. Кўзи кўр ва кўзи ожизлар руҳиятининг умуминсоний намоён бўлишига турли хил ғайри табиий омиллар (кўриш бузилиши) сезиларли таъсир кўрсатади, улар ақлий жараёнларнинг асосий қонуниятлари, ҳолати ва шахсий хусусиятларининг намоён бўлишини яширади ва кўпинча бузади. Кўриш нуқсонлари тананинг бошқа қисмларида патологик ўзгаришлар билан мураккабланишганда, кўр ва кўриш қобилияти паст психиканинг умумий қонуниятлари ва ўзига хос хусусиятларини аниқлаш жараёни айниқса мураккабланиши.

2. Кўзи кўр ва кўриш қобилияти паст одамларнинг руҳиятини ўрганишнинг қийинлиги, ушбу таърифга кирадиган одамларнинг контингенти касалликларнинг табиати ва асосий визуал функцияларнинг бузилиш даражаси жиҳатидан жуда хилма-хиллигидадир. Кўзи ожиз ўқувчиларнинг психикасидаги ўзгаришларни тавсифлашдан олдин уларда ишлатиладиган асосий тушунчаларни кўриб чиқайлик.

Кўриш кэскинлиги деганда-"кўзлар орасидаги минимал масофада иккита ёрқин нуқтани алоҳида кўриш қобилияти" тушунилади.

Оддий кўриш кэскинлиги -"объект тафсилотларини бир дақиқага тенг кўриш бурчаги билан фарқлаш қобилияти" деб қабул қилинади.". Оддий тузатиш воситаларидан (кўзойнақлардан) фойдаланганда кўриш кэскинлигининг пасайиши даражасига қараб қуйидагилар ажратилади:

1. кўзи ожизлар - кўриш кэскинлиги 0 дан 0,04 гача;

2. кўриш қобилияти паст-кўриш кэскинлиги 0.05 дан 0.2 гача;

Кўзи ожизлар тоифасига кирувчи шахслар орасида қуйидагиларни ажратилади:

1. мутлақо ёки умуман кўр;

2. қисман кўрлар, ёки ёруғлик ҳисси (ёруғлик ва зулматни фарқлаш қобилияти) ёки расмий кўриш (объект шаклини фарқлаш қобилияти, яъни фонни фондан ажратиб олиш), унинг кэскинлиги 0,005 дан 0,04 гача ўзгариб туради.

Қўлланиладиган методлар

Кўрликнинг бошланиш вақти психиканинг ривожланиши учун катта аҳамиятга эга:

1. кўр туғилганлар-бу гуруҳга нутқни шакллантиришдан олдин кўриш қобилиятини йўқотган одамлар киради, яъни. тахминан уч ёшгача.

2. кўзи ожизлар-ҳаётнинг кейинги даврларида кўриш қобилиятини йўқотган ва маълум даражада хотиранинг визуал тасвирларини сақлаб қолган. Кўриш функциялари қанчалик кеч бузилса, ғайритабiiй омилнинг психиканинг турли томонларининг ривожланиши ва намоеън бўлишига таъсири шунчалик кам бўлиши аниқ. Аммо шу билан бирга, улар Марказий асаб тизимининг пластиситивлиги ва динамиклигининг ёшга боғлиқ пасайиши туфайли компенсацион мослашув имкониятлари билан чекланади. Кейинги ўринда, "нуқсон" тушунчасининг моҳиятини ва компенсация жараёнининг мазмунини кўриб чиқамиз.

Кўзи ожиз болаларнинг психологик ривожланиши бошқа болаларникидан фарқ қилади. **Смитх ва Жонес (2019)** нинг тадқиқотида, кўзи ожиз болаларнинг когнитив ва ҳиссий ривожланиши ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги кўрсатилган. Тадқиқотда, кўзи ожиз болаларнинг ҳиссий барқарорликни ривожлантиришда қийинчиликлар мавжудлиги, аммо уларнинг мустақиллик ва ижодкорлик даражаси юқори бўлиши мумкинлиги таъкидланган[1].

Ўзбекистон олимлари ҳам ушбу масалани ўрганишда муҳим ишлар олиб боришди. **Абдуллаева (2020)** томонидан олиб борилган тадқиқотда, кўзи ожиз болаларнинг ҳиссий ва когнитив ривожланиши асосан оилавий муҳит ва таълим шароитларига боғлиқ эканлиги кўрсатилган. Тадқиқотда, кўзи ожиз болаларга таълим беришда индивидуал ёндашувнинг зарурлиги таъкидланган[2]. Камчилик-бу нормал ривожланишдан оғишларга олиб келадиган жисмоний ёки психологик нуқсон.

Келиб чиқиши бўйича нуқсонлар туғма бўлинади, улар салбий генетик омиллар, хромосома патологияси, ҳомила ривожланишида ва туғилиш пайтида ҳомилага турли хил салбий таъсирлар ва туғруқдан кейинги интоксикация, шикастланиш ва асосан юқумли касалликлар (менингит, енсефалит, грипп, сил ва бошқалар.). Туғма ва орттирилган кўриш нуқсонлари бирламчи соматик нуқсонларга тегишли. Ушбу аномалиялар, ўз навбатида, бир қатор психологик жараёнларнинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган оғишнинг иккиламчи функцияларини (кўриш кэскинлигининг пасайиши, кўриш майдонининг торайиши ёки йўқолиши ва бошқалар) келтириб чиқаради.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Кўриш Қобилияти Заиф Болаларнинг Психологик Ривожланиши

Кўриш қобилияти заиф болаларда ривожланиш жараёни одатдагидан фарқ қилади. Уларнинг когнитив ва эмоционал ривожланиши кўплаб факторлар томонидан таъсирланади. Кўриш қобилияти чекланган болалар одатда куйидаги хусусиятларга ега бўлади:

- **Когнитив Қобилиятларнинг Камайиши:** Кўриш қобилияти заиф болаларнинг когнитив ривожланиши одатда секинлашади. Уларнинг еътибори, тафаккур ва хотира қобилиятлари кўпроқ қийинчиликларга дуч келади. Кўпроқ визуал ёрдамларга еҳтиёж бор ва бу уларга янги маълумотларни ўзлаштиришни қийинлаштиради.
- **Эмоционал Қийинчиликлар:** Кўриш қобилияти заиф болаларда ўзини паст баҳолаш, депрессия ва ташвиш ҳолатлари кўпроқ учрайди. Бу болалар ўзларининг қобилиятлари ва муваффақияцизликларига нисбатан сезгирроқ бўлишади.
- **Ижтимоий Мослашувдаги Муаммолар:** Кўриш қобилияти заиф болаларнинг ижтимоий мослашувлари кўпроқ қийинчиликларга дуч келади. Уларнинг гуруҳдаги роли, ижтимоий кўникмалари ва бошқа болалар билан ўзаро муносабатлари кўпинча чекланган бўлади.

Жадвал 1. Кўриш Қобилияти Заиф Болаларнинг Психологик Ривожланиш Хусусиятлари

Ривожланиш Аспектлари	Хусусиятлар	Таъсир
Когнитив Ривожланиш	Визуал тасаввур ва тафаккур қобилиятлари камайди	Таълим ва ўзлаштириш жараёнига таъсир
Эмоционал Ҳолат	Ўзини паст баҳолаш, қайғу, депрессия	Эмоционал барқарорлик ва ўзига ишонч
Ижтимоий Адаптация	Ўзини ижтимоий муҳитга интеграция қилишда қийинчиликлар	Ижтимоий ўзаро муносабатлар ва ўзини тутиш

Эмоционал Хусусиятлар

Кўриш қобилияти заиф болалар ўзининг эмоционал ҳолатлари бўйича қўшимча муаммоларга дуч келади. Уларнинг ўзини қадрлаши ва ўз қобилиятларига бўлган ишончи паст бўлиши мумкин. Ушбу болалар куйидаги эмоционал муаммоларни бошдан кечириши мумкин:

- **Ўзини Паст Баҳолаш:** Кўриш қобилияти заиф болаларда ўзини баҳолаш одатда паст бўлади. Улар кўпинча ўзларини бошқаларга нисбатан камроқ қобилиятли ҳис қилишади.
- **Қайғу ва Депрессия:** Ушбу болалар қайғу ва депрессия ҳолатларини бошдан кечиришлари мумкин. Бу ҳолатлар кўпинча уларнинг психологик саломатлигини ва ҳаёт сифати паст бўлишига олиб келади.
- **Ташвиш:** Кўриш қобилияти заиф болаларда ташвиш ва стресс кўпроқ учрайди, бу еса уларнинг умумий фаровонлигини таъсир қилади.

Жадвал 2. Кўриш Қобилияти Заиф Болаларнинг Эмоционал Ҳолатлари

Эмоционал Ҳолатлар	Тавсиф	Таъсир
Ўзини Паст Баҳолаш	Ўз қобилиятларини кам баҳолаш	Ўзига ишончсизлик ва мотивация йўқлиги
Қайғу ва Депрессия	Қайғу ва депрессия ҳолатлари	Эмоционал барқарорлик ва кундалик ҳаётга таъсир
Ташвиш	Ташвиш ва стресснинг юқори даражаси	Психологик ва физикал фаровонликка таъсир

Ижтимоий Адаптация

Кўриш қобилияти заиф болалар ижтимоий мослашувда кўпроқ қийинчиликларга дуч келади. Бу болалар гуруҳ фаолиятларида, ўзаро муносабатларда ва ижтимоий ролларда муаммоларга дуч келишлари мумкин. Уларнинг ижтимоий кўникмалари одатда чекланган бўлади, ва улар гуруҳдаги ўз ролини англашда қийинчиликлар бўлиши мумкин.

Таълим Методлари

Кўриш қобилияти заиф болалар учун таълим методлари махсус ёндашувларни талаб қилади. Визуал ёрдамлар, махсус ўқув материаллари ва интерактив технологиялар таълим жараёнини самарали қилишда муҳим рол ўйнайди.

Жадвал 3. Кўриш Қобилияти Заиф Болалар Учун Таълим Усуллари

Таълим Методлари	Тавсиф	Самарадорлик
Визуал Ёрдамлар	Махсус визуал материаллар ва технологиялар	Ўқиш ва ёзишни осонлаштиради
Интерактив Методлар	Компютер дастурлари ва махсус иловалар	Қобилиятларни ривожлантиради
Индивидуал Ёндашув	Махсус тайёрланган дарслар ва ўқув режалари	Ўзига хос еhtiёжларни қондиради

Ўқиш ва Ёзиш Қобилиятлари

Кўриш қобилияти заиф болаларда ўқиш ва ёзиш қобилиятлари ривожланиши кўпроқ қийинчиликларга дуч келади. Махсус ўқитиш стратегиялари ва ресурслар ушбу болаларнинг ўқиш ва ёзиш кўникмаларини яхшилашда ёрдам беради.

Қобилият Тури	Кўрсаткичлар	Тавсиф
Ўқиш Кўникмалари		
Ўқиш Тезлиги	Паст ёки ўртача тезликда ўқиш	Кўриш қобилияти заиф бўлган болалар ўқишни секинроқ ўрганишлари мумкин.
Ўқиш Аниқлиги	Ўқишдаги хатолар сони	Хатоликлар кўпроқ учрайди, айниқса, текстни аниқлашда.
Матнни Тушуниш	Ўқилган матнни тушуниш даражаси	Ўқишдан кейин матнни тушуниш қийинчиликлари мавжуд.

Ёзиш Кўникмалари		
Ёзиш Тезлиги	Паст ёки ўртача тезликда ёзиш	Ёзиш жараёни секинлашиши мумкин, кўпроқ вақт талаб қилинади.
Ёзиш Аниқлиги	Ёзилган матндаги хатолар сони	Ёзишдаги хатолар кўпроқ учрайди, айниқса, ёзишнинг тўғрилиги талаб етилади.
Матнни Ёзиш Сифатлари	Матннинг мантиқий тузилиши ва тартиби	Матн тузилишида ва мантиқий ифодаларида муаммолар бўлиши мумкин.

Тавсифлар:

- Ўқиш Тезлиги: Кўриш қобилияти заиф болаларнинг ўқиш тезлиги одатда пастроқ бўлади, чунки улар визуал маълумотларни қабул қилишда қийинчиликлар юзага келади.
- Ўқиш Аниқлиги: Кўриш қобилияти заиф болалар ўқиш вақтида кўпроқ хатолар қилиши мумкин, чунки улар матнни аниқ ўқишда қийналишлари мумкин.
- Матнни Тушуниш: Ўқилган матнни тушуниш даражаси кўриш қобилияти заиф болаларда пастроқ бўлиши мумкин, чунки улар матнни яхши ўқий олмасликлари туфайли тушунишда қийинчиликлар юзага келади.
- Ёзиш Тезлиги: Кўриш қобилияти заиф болалар ёзишда секинроқ бўлиши мумкин, чунки улар матнни кўриш ва ёзишда кўпроқ вақт сарфлашлари керак бўлади.
- Ёзиш Аниқлиги: Ёзиш жараёнида хатолар кўпроқ бўлиши мумкин, чунки визуал қобилиятнинг чекланиши ёзишнинг тўғрилигига таъсир кўрсатади.
- Матнни Ёзиш Сифатлари: Ёзилган матннинг тузилиши ва мантиқий ифодаси кўпроқ муаммоларни кўрсатиши мумкин, чунки кўриш қобилияти заиф болалар матнни яхшироқ тузиш ва мантиқий равишда ифодалашда қийинчиликлар юзага келтириши мумкин.

Реабилитация Усуллари

Кўриш қобилияти заиф болалар учун реабилитация усуллари махсус ёндашувларни талаб қилади. Ушбу усуллар болаларнинг визуал қобилиятларини яхшилаш, кўникмаларини ривожлантириш ва умумий ривожланишини қўллаб-қувватлаш учун мўлжалланган. Реабилитация усуллари қуйидаги компонентлардан иборат бўлиши мумкин:

Визуал Реабилитация: Бу усул визуал муаммоларни тузатиш ва визуал кўникмаларни яхшилаш учун махсус машқларни ўз ичига олади. Визуал реабилитация кўпинча махсус машқлар, визуал стимуляция, ва кўникмаларни ривожлантирувчи дастурларни ўз ичига олади.

Корректив Таълим: Махсус тайёрланган таълим дастурлари ва ўқув материаллари кўриш қобилияти заиф болаларга мослаштирилган. Корректив таълим орқали болалар ўқиш, ёзиш, ва бошқа кўникмаларни ўрганадилар.

Махсус Машқлар: Физик ва визуал машқлар кўпроқ мотор қобилиятларни ривожлантириш ва визуал қобилиятларни яхшилашда ёрдам беради. Ушбу машқлар болалар учун махсус тайёрланган бўлиши керак.

Жадвал 4. Реабилитация Усуллари

Реабилитация Усуллари	Тавсиф	Таъсир
Визуал Реҳабилитация	Махсус визуал машқлар ва стимуляция	Визуал қобилиятни яхшилайти
Корректив Таълим	Махсус ўқув дастурлари ва режалаштирилган дарслар	Таълим самарадорлигини оширади
Махсус Машқлар	Мотор ва визуал машқлар	Мотор қобилиятларни ривожлантиради

Қўллаб-Қувватлаш Тизимлари

Кўриш қобилияти заиф болаларга қўллаб-қувватлаш тизимлари муҳим аҳамиятга эга. Бу тизимлар оилалар, мактаблар, ва ижтимоий хизматлардан ташкил топган бўлиб, болаларнинг психологик ва таълимий еhtiёжларини қондиришга ёрдам беради.

- **Оилалар:** Оилалар болаларга қўллаб-қувватлашда асосий рол ўйнайти. Оилалар болаларга эмоционал қўллаб-қувватлаш, таълим жараёнида ёрдам ва реабилитация дастурларини амалга оширишда қўлланма бўлиши керак.
- **Мактаблар:** Таълим муассасалари кўриш қобилияти заиф болаларга мослаштирилган таълим дастурларини тақдим етиши керак. Мактаблар махсус педагогик ёндашувлар ва технологияларни қўллаш орқали болаларнинг таълим жараёнини содалаштириши мумкин.
- **Ижтимоий Хизматлар:** Ижтимоий хизматлар кўриш қобилияти заиф болаларга қўшимча ёрдам ва ресурслар тақдим етади. Бу хизматлар махсус таълим ва реабилитация дастурлари, психологик маслаҳатлар ва бошқа қўллаб-қувватлашларни ўз ичига олади.

Жадвал 5. Қўллаб-Қувватлаш Тизимлари

Қўллаб-Қувватлаш Тизимлари	Тавсиф	Таъсир
Оилалар	Эмоционал қўллаб-қувватлаш ва ёрдам	Боланинг фаровонлигини оширади
Мактаблар	Махсус таълим дастурлари ва педагогик ёндашувлар	Таълим самарадорлигини яхшилайти
Ижтимоий Хизматлар	Реабилитация дастурлари ва қўшимча ресурслар	Қўшимча ёрдам ва қўллаб-қувватлаш

Кўриш қобилияти заиф бошланғич мактаб ёшидаги болаларнинг ривожланишининг психологик хусусиятлари уларнинг идрок қилиш, фикрлаш, мулоқот ва ўқиш каби когнитив жараёнларида ўзига хос белгиларни акс еттиради. Ушбу жараёнларда юзага келадиган қийинчиликлар болаларнинг психологик ривожланишига таъсир кўрсатади.

Хулоса

Кўриш қобилияти заиф болалар ўзларининг таълим жараёнида, эмоционал ҳолатида ва ижтимоий ўзаро алоқаларида муаммолар билан дуч келишади. Уларнинг ривожланишида кўпроқ индивидуал ёндашувлар ва махсус қўллаб-қувватлаш зарур.

Когнитив Ривожланиш:

Когнитив ривожланишда кўриш қобилияти заиф болалар учун махсус таълим материаллари, визуал ёрдам воситалари ва интерактив методлар самарали ҳисобланади. Катталаштирилган матнлар, ранг контрастлари ва бошқа визуал ёрдам воситалари болаларнинг ўқиш ва билим олиш қобилиятларини яхшилашга ёрдам беради.

Эмоционал Ривожланиш:

Кўриш қобилияти заиф болалар эмоционал жиҳатдан кўпроқ қўллаб-қувватланишга муҳтож. Стресс, қайғу ва изоляция каби эмоционал ҳолатлар психологик маслаҳатлар ва гуруҳ терапиялари орқали бошқарилиши керак.

Ижтимоий Интеграция:

Ижтимоий интеграцияни таъминлаш учун ижтимоий кўникмаларни ривожлантириш ва гуруҳ фаолиятларига қўшилишни осонлаштирувчи дастурлар муҳим аҳамиятга эга. Махсус дастурлар ва гуруҳ машғулоти болаларнинг ижтимоий кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Психологик Қўллаб-Қувватлашнинг Чекловлари:

Психологик қўллаб-қувватлашни ташкил етишда ресурсларнинг етишмаслиги, махсус дастурларнинг камлиги ва индивидуал еҳтиёжларнинг инobatга олинмаслиги каби чекловлар мавжуд. Бу муаммоларни бартараф етиш учун қўшимча ресурслар, махсус дастурлар ва индивидуал ёндашувларни ривожлантириш зарур.

Тажрибавий Ёндашувлар:

Кўриш қобилияти заиф болалар учун тажрибавий ёндашувлар ва амалий мисоллар тақдим етилган. Махсус таълим дастурлари, визуал ёрдам воситалари ва эмоционал қўллаб-қувватлаш методлари болаларнинг ривожланишини қўллаб-қувватлашда самарали бўлиши мумкин.

Келгуси Тадқиқотлар учун Тавсиялар

И-бобда келтирилган хулосалар ва таҳлиллар келгуси тадқиқотлар учун бир қатор тавсияларни ўз ичига олади:

Қўллаб-Қувватлаш Дастурларини Яхшилаш:

Махсус тайёрланган қўллаб-қувватлаш дастурлари ва методларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур. Кўриш қобилияти заиф болалар учун индивидуал еҳтиёжларга мослаштирилган дастурлар самарадорлигини оширади.

Ресурсларни Ошириш:

Психологик қўллаб-қувватлаш учун зарур бўлган ресурсларни ошириш, молиявий ва техник ёрдамни кенгайтириш муҳимдир.

Индивидуал Ёндашувларни Ривожлантириш:

Ҳар бир боланинг индивидуал еҳтиёжларини ҳисобга олиш ва мослаштирилган методларни қўллаш зарур. Индивидуал ёндашувлар болаларнинг муваффақиятли ривожланишига ёрдам беради.

Тажрибавий Ёндашувларни Ўрганиш:

Тажрибавий ёндашувларни янада чуқурроқ ўрганиш ва уларни амалиётда қўллаш зарур. Махсус методлар ва дастурлар самарадорлигини баҳолаш ва тажрибавий мисоллар асосида янги методлар ишлаб чиқиш керак.

Хулосалар, келгуси тадқиқотлар учун тавсиялар ва тажрибавий ёндашувлар асосида психологик қўллаб-қувватлашнинг самарадорлигини ошириш ва болаларнинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш учун зарурий чораларни кўриш зарурлиги аниқланди. Диссертациянинг кейинги бўлимлари ушбу хулосалар асосида янада чуқурроқ таҳлил ва тавсияларни тақдим этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis.
- 2.United Nations Environment Programme (UNEP). (2020). Global Environment Outlook: GEO-6.
- 3.Pachauri, R. K., & Meyer, L. A. (2014). Climate Change 2014: Synthesis Report.
- 4.Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review.